

משטה אני כך (בבא קמא קטז)

גליון 412

איתא במשנה בסוף דף קטז. זה בא בחביתו של יין וזה בא בכדו של דבש, נסדקה חבית של דבש ושפך זה יינו והציל את הדבש לתוכו (עמ' ב) אין לו אלא שכרו. ואם אמר אציל את שלך ואתה נותן לי דמי שלי, חייב ליתן לו.

ובגמ' בדרה קטז. אמאי, ונימא ליה משטה אני כך, מי לא תניא הרי שהיה בורח מבית האסורין והיתה מעבורת לפניו, אמר לו טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו, אלמא אמר ליה משטה אני כך, הכא נמי לימא ליה משטה אני כך. הא לא דמי אלא לסיפא ואם אמר לו טול דינר זה בשכרך והעבירני נותן לו שכרו משלם. מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא. אמר רמי בר חמא בצייד השולה דגים מן הים וא"ל אפסדתני כוורי בזוזא. מבואר בגמ' דיש אופן דמותר לומר משטה אני כך, דלמרות שקבע מחיר שישלם יכול לטעון אח"כ שלא התכוין להתחייב כזה סכום. והיינו כגון בבעל המעבורת שאין לו פסידא בזה שהעביר אותו, יכול הבורח לטעון שלא התחייב דינר באמת אלא רק שיטה בו. אבל באופן שהפסיד צידת דגים בגללו חייב לשלם.

וצ"ב בטענה זו של משטה אני כך, דהא סוף סוף התחייב לשלם על פעולה, וההוא עשה לו את הפעולה, ואיזה מין טענה זאת לומר שאמר סתם ולא התכוין לכך. ולמה לא הווי אלא דברים שבלב שאינם דברים.

ונחלקו הראשונים בביאור טענה זו, דבמרדכי (ב"ק סי' קעד) כתב בשם רבינו חזקיה וטעמא (שיכול לומר משטה אני כך) דהוא מסוכן וחייב להצילו (לבורח) וליטול שכר טורחו והכי נמי (ברופא) מצוה להביא רפואה לחולה אבל שאר מלאכות (ר"ל שאינן של מצוה) חייב לתת לו כל אשר התנה לו. מבואר דהיות וחייב לעשות המצוה אינו חייב לשלם אלא דמי טורחו. וכן כתב בשטמ"ק בשם הרמ"ה.

ובמחנה אפרים (הל' שכירות סי' טו) דן דלפי טעם זה דמשום מצוה אינו נוטל, גם אם גמר בלבו לשלם לו, הרי אסור לקחת, דחייבים לעשות מצות בחנם, דהא במצות השבת אבידה או חיוב פריקה חייב לעשות בחנם, וכתב הרא"ש (ב"מ פרק ב' סי' כד) דאפילו אם הבעלים רוצים לתת לו אסור ליטול. והסיק במחנה אפרים דאם גמר בלבו לתת כמו שהתנה חייב לתת, ואע"פ שהוא שכר מצוה, מיהו כיון שהתנה וגמר ליתן לא מפקינן שכירותיה, ואע"ג דעובר על מה אני בחנם, זולת היכא דא"ל משטה אני כך מעיקרא. ומשו"ה נוטל שכר טורחו דלכדי שכר טורחו ודאי גמר בליביה מעיקרא לתת לו.

אמנם בשו"ת הרא"ש (כלל סד, אות ג) מבואר דאפי' היכא דליכא מצוה, היות והבטיח יותר מכדי שכרו אינו מתחייב כי לא עשה קנין. דכתב הרא"ש במעשה שאחד התחייב לתת חלק לאחד כדי שיהא ערב בשבילו, שאינו חייב לתת לו כי ערבות אינה דבר שלוקחים עליו שכר, ולכן בלי קנין אינו חייב. ודייק במחנה אפרים (שם) דהיינו אפילו בלי אונס או דוחק, פשוט אינו מתחייב בכה"ג.

והנה ביבמות קו. בת חמוה דרב פפא נפלה לפני יבם שאין הגון לה. אתא לקמיה דאביי, אמר ליה חלוץ לה ובכך אתה כונסה. א"ל רב פפא לא סבר לה מר להא דאמר רבי יוחנן (שחליצה כה"ג פסולה כי לא התכוין להתיר אותה). ואלא היכא אימא ליה. אמר ליה חלוץ לה ע"מ שתתן לך מאתים זוז. לבתר דחלץ לה אמר לה זיל הב ליה. אמר ליה (רב פפא) משטה אני כך עבדה ליה, מי לא תניא הרי שהיה בורח מבית האסורין וכו' אין לו אלא שכרו אלא אמר ליה משטה אני כך, הכא נמי משטה אני בל וכו'.

ולפי טעמו של המרדכי ניהא דהיות והוא מצווה לחלוץ לה (כי לא היה הגון ליבמה) הרי שאם התחייבה לו כסף, יכולה לומר שבין כך היית חייב לחלוץ לי ורק אמרתי כן כדי שלא תתנגד, לכן אינה חייבת. וכן נראה מרש"י שם שכתב (בד"ה אמר ליה) כיון דחליצה כשירה היא, משום דינא נמי לית ליה, דכיון דעליה רמיא למיעבד ולא בעי, משטה אני כך עבדה ליה. הרי שכתב שהיות ומוטל עליו לחלוץ ולא רצה, יכולה לטעון שאמרה כן כדי שיעשה המוטל עליו, ולכן אינה חייבת.

אבל בחי' הרמב"ן כתב (ביבמות שם) דכל שהתנה עליו ליתן הרבה בדמיהן מחמת אונס חליו אין לו אלא דמיהן אבל לרופא חייב לשלם כי חכמתו מכר לו והיא שווה דמים הרבה. מבואר ברמב"ן שסיבת הפטור במשטה אני בכך הוא כי אמר זאת מחמת אונסו והוכרח לציין מחיר גבוה מהרגיל כדי שיצילו אבל אין בכוונתו לשלם כזה מחיר. אבל זה רק באופן שאין זה המחיר הרגיל אבל רופא יכול לדרוש סכום גבוה. הרי שהרמב"ן נקט כהרא"ש שפטור כי לא התחייב באמת לתת כ"כ הרבה אבל הדגיש שהיינו רק באופן שהתחייב מחמת אונס. וכן הביא המחנה אפרים (הנ"ל) דלפי הרמב"ן כל שהתנה שלא מחמת דוחק חייב לשלם אע"פ שאין רגילות להתחייב כל כך.

ועדיין צ"ב דאמנם יש לו אונס והמחיר הרגיל אינו כזה גבוה אבל סוף סוף התחייב. ולפי הרא"ש נחא דהתחייבות כזאת בלי קנין אינו התחייבות אבל לפי הרמב"ן שלא הזכיר שחסר קנין, משמע שעצם זה שהתחייב מחמת דוחק או אונס אינו נחשב להתחייבות. וע"כ דלא הווי דברים שבלב אלא דברים שבלבו ובלב כל אדם, שברור לכולם שלא התחייב באמת אלא רק כדי להינצל.

וכן כתב בחי' הריטב"א דקציצה באונס כמאן דליתא דמיא ואין לו אלא שכרו. והביא בשם תוס' דגם הפוסק עם רופא הרבה אינו חייב אבל רבינו הגדול (הרמב"ן) כתב כי ברופא חכמתו מכר לו שהיא שוה כמה. ואינו מחוור שהרי חייב הוא לטרוח בחכמתו לרפאותו מדין אבידת גופו, ודיו בשכר טרחו כפועל בטל או כפי הראוי לו. והיינו דהסכים עם הרמב"ן שטעם הפטור הוא מחמת אונס אלא דנחלק עמו לגבי רופא כמה מגיע לו מן הדין, דהרמב"ן ס"ל שזה המחיר ולכן חייב והריטב"א ס"ל דאין לו זכות לדרוש יותר. ולגבי איזה דרגת אונס מדובר, בפתחי חושן (הל' שכירות פ"ח סע' כ"ה אות נה) כתב דנראה דמה שאמרו שמחמת אונס ודוחק יכול לומר משטה אני, אינו אלא באונס הגוף כגון בהך דמעבורת כשבורח מבית האסורים או בסממנים (לרפואה) אבל באונס ממון אינו יכול לומר משטה אני. אבל בהגהות ברכת משה על המחנה אפרים (אות ט' שם) דייק מהמחנה אפרים שאפי' באונס מחמת ממון יכול לומר משטה אני, שכתב וז"ל משום דהתנה בשעת הדחק כדי להוציא את גניבתו, הרי שגם להצלת כסף יכול לומר משטה אני.

א"כ יוצא דלשיטת המרדכי הפטור של משטה אני הוא מחמת שההוא חייב להציל ולכן א"צ לשלם לו ולפי הרא"ש אינו מתחייב בסכום שהוא מעבר לסכום הרגיל ולפי הרמב"ן היינו רק כשהיה אונס. והנה מצאנו עוד אופן של משטה אני בסנהדרין כט. מנה לי בידך, אמר לו הן. למחר אמר לו תנהו לי. אמר לו משטה אני בכך. ופירש"י משטה אני בכך, שוחק הייתי בכך בשביל שהיית שואלני מה שלא היה, עכ"ל. ולכן בלי שיאמר אתם עדי, שאז ידע שמודה בפני עדים ומתחייב, אינו חייב.

ושם הביאור כמו שפירש רש"י שאמר זאת בצחוק, כמו שאתה תבעת דבר שלא היה, כך אני אמרתי דבר שלא היה. ולכן בייחד עדים או שנתבע בב"ד אינו יכול לטעון שלא היה רציני. אבל בסוגיא דידן וביבמות אין זה ענין של שחוק אלא שנאלץ לומר כן כדי לשכנעו להצילו או שיחלוץ לה. ולפי הרא"ש שלא התחייב כי נקב בסכום שאינו רגיל, הרי זה דומה לנידון שם כי דיבורו הוא כגוזמא ולא רציני. ולפי הרמב"ן שאמר כן רק מחמת האונס או הדוחק מעולם לא התכוין להתחייב ברצינות דלא אמר אלא מפני האונס. ולפי המרדכי שאינו חייב כי ההוא היה מצווה לעזור או לחלוץ, הפשט הוא ג"כ שמעולם לא התכוין ברצינות להתחייב אלא רק אמר כן כדי שההוא יעשה מה שמוטל עליו בין כך.

והנה יש להסתפק מה הדין אם המתחייב מודה שהתכוין באמת לשלם את כל הסכום, האם בכה"ג לאחר שניצל יכול לטעון משטה אני בכך או לא. בקצות החושן (סי' פא סוף ס"ק ד) הסיק שאם מודה שלא התכוין להשטאה, חייב. וכך מסתבר דהא באמת התחייב ולא אמר רק כדי לשכנעו. אמנם בספר אבן יעקב (ח"א סי' כח אות ג) כתב דלפי הריטב"א הנ"ל שכתב דקציצה באונס כמאן דליתא, נראה דאין הפשט שעשה בערמה והתכוין לשחוק בו אלא מתוך שקצץ מתוך בהילות ואונס ליכא גמירות דעת, ולא חלה הקציצה. וא"כ גם במודה שהתכוין באמת לשלם פטור דאין גמירות דעת בעושה מחמת אונס. ועוד כתב שם (אות כו) דיתכן שאם לא ידע את ההלכה של משטה, וסבר בטעות שחלה ההתחייבות, דשפיר מצי למטען משטה משא"כ אם ידע שיכול לטעון משטה, ואפ"ה גמר בדעתו להתחייב, דלא מצי למטען משטה.